

ตอนที่ 4

ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจสมัยรัตนโกสินทร์

HI 322

277

HI 322

211

บทที่ 1

สภาพการปกครองโดยสังเขป¹

สภาพการปกครองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือ ในระยะที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แห่งราชวงศ์จักรี ขึ้นปกครองประเทศ ระยะที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สภาพการปกครองได้เปลี่ยนแปลงไปจากรูปแบบของอยุธยาไปบ้าง กล่าวคือ ลักษณะสถาบันพระมหากษัตริย์ก็ยังคงยึดหลัก 3 ประการ ดังที่เคยยึดมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยและสมัยอยุธยา คือ หลักของผู้ทรงธรรม หลักท้าวราชา และหลักพ่อปกครองลูก ในสมัยรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์ทรงเน้นความสำคัญต่อหลักทั้ง 3 นี้ แตกต่างไปจากสมัยอยุธยา กล่าวคือ หลักการปกครองแบบผู้ทรงธรรม หรือธรรมราชา จะได้รับความสำคัญเป็นหลักเด่นที่สุด ส่วนหลักท้าวราชา ซึ่งเคยมีความสำคัญที่สุดในสมัยอยุธยากลับถูกลดความสำคัญลงไป แต่ถึงกระนั้นก็ยังคงมีปรากฏอยู่ ส่วนหลักการปกครองแบบพ่อปกครองลูกนั้นก็เคยเสื่อมไปมากในสมัยอยุธยา ก็ได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ ซึ่งจะเห็นชัดเจนมากขึ้นนับตั้งแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นไป

หลักของผู้ทรงธรรมนั้น ได้แก่ การที่กษัตริย์ทรงยึดหลักทศพิธราชธรรม ทรงสนับสนุนพระศาสนา และคุ้มครองประชาชนให้ปลอดภัยจากการข่มเหงรังแก และทรงมีความประสงค์ที่จะให้ราษฎรมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เช่น ทรงลดเวลาที่ไพร่จะต้องถูกเกณฑ์มาทำงานให้รัฐบาลน้อยลง และทรงพยายามควบคุมไม่ให้พวกมูลนายข่มเหงไพร่ มูลนายผู้ใดใช้งานไพร่หนักเกินกำลังจนไพร่หลบหนี มูลนายผู้นั้นจะถูกลงโทษ

ส่วนหลักท้าวราชา เสื่อมความสำคัญลงไปบ้าง แต่ก็ยังปรากฏให้เห็น ได้แก่ การยังคงมีพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา และพระราชพิธีโสกันต์ เป็นต้น นอกจากนี้บรรดาราษฎรก็ยังมิอาจเงยหน้าขึ้นมองพระมหากษัตริย์ได้ ถ้าใครเงยขึ้นมองจะถูกองค์รักษ์ยิงกระสุนใส่ตา แต่หลักท้าวราชานี้ได้เสื่อมลงไปมาก จะเห็นได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน

นภลัยโปรดให้ยกเลิกการยิงกระสุนใส่ตาราษฎรที่เงยหน้าขึ้นมองพระมหากษัตริย์เสียแต่ให้องครักษ์จางอาวุธเฉย ๆ มิให้ยิงไปจริง ๆ แสดงว่าพระองค์มิได้ถือเป็นเรื่องข่มขู่จริงจัง ต่อการที่ราษฎรซึ่งเป็นปฤชนจะเงยหน้าขึ้นมองพระมหากษัตริย์ผู้เป็นเทพเจ้า การที่ทรงให้ทหารเง้ออาวุธอยู่ที่เพียงแต่ให้ราษฎรเกรงกลัวไม่กล้าเงยขึ้น ซึ่งจะสะดวกในการรักษาความปลอดภัยของพระมหากษัตริย์เท่านั้น ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้เลิกประเพณีนี้โดยเด็ดขาด ด้วยการให้ราษฎรเข้าเฝ้าพระองค์ได้อย่างใกล้ชิด

ส่วนหลักการปกครองแบบพ่อปกครองลูกได้เริ่มได้รับการฟื้นฟู หมายความว่า พระมหากษัตริย์ในสมัยนี้เปรียบเสมือนพระบิดาของประชาชน มีความใกล้ชิดระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนมากยิ่งขึ้น แต่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ลักษณะการปกครองแบบพ่อปกครองยังไม่เห็นเด่นชัดนัก ในสมัยรัชกาลที่ 3 เพียงแต่ทรงเริ่มรื้อฟื้นการถวายฎีกาโดยตรงต่อพระมหากษัตริย์ แต่ราษฎรก็ยังมิได้เข้ามาถวายถึงพระหัตถ์พระมหากษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงยกเลิกการยิงกระสุนใส่ตาราษฎรที่มองพระมหากษัตริย์ แต่ราษฎรก็ยังมิได้รับอนุญาตให้มองพระมหากษัตริย์ของพวกตนได้ สิ่งที่พระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้ทรงกระทำ ก็คือ ทรงริเริ่มฟื้นฟูพื้นฐานไว้สำหรับความใกล้ชิดระหว่างพระมหากษัตริย์และประชาชนในอนาคต ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 ที่ 5 เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ความใกล้ชิดระหว่างพระมหากษัตริย์และประชาชนจะเห็นได้ชัดเจนขึ้นทุกที

ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 7 ช่วงก่อนสมัยการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 ลักษณะของความเป็นธรรมราชา และหลักพ่อปกครองลูกได้เข้ามาปรากฏอย่างเด่นชัดขึ้น ส่วนหลักเทวราชาเสื่อมความสำคัญลงไป และหลักของพ่อปกครองลูกได้เข้ามาอย่างรวดเร็วมาก ทั้งนี้เพราะมีแรงกระตุ้นจากหลายฝ่าย ได้แก่ ประสพการณ์ ส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งเสด็จออกผนวชเป็นภิกษุอยู่ถึง 27 พรรษา ทรงมีโอกาสใกล้ชิดกับประชาชน ทรงมีความผูกพันกับประชาชน และได้เคยอาศัยอาหารจากราษฎรเป็นเครื่องยังชีพ ด้วยความรู้สึที่ผูกพันนี้เองทำให้พระองค์ต้องการรักษาความสัมพันธ์อันนี้ไว้ แม้เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ ด้วยเหตุนี้จึงทรงยกเลิกกฎเกณฑ์หลายประการ และกำหนดหลักเกณฑ์ขึ้นใหม่หลายอย่างในอันที่จะยกฐานะความเป็นอยู่ของราษฎรให้ดีขึ้น

ส่วนประสพการณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงเห็นภัยจากขุนนางตระกูลขุนนาง จึงผลักดันให้พระองค์แสวงหาผู้สนับสนุนจากเจ้านายที่เป็นพระเจ้าน้องยาเธอ ขุนนางหัวสมัยใหม่ตลอดจนประชาชน จะได้เป็นฐานกำลัง ฉะนั้นพระองค์จึงใช้

หลักปกครองโดยธรรม และให้ความใกล้ชิดกับประชาชน เพื่อจะทำให้เกิดความจงรักภักดีโดยทั่วไป ส่วนประสบการณ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นก็คือทรงได้มีโอกาสไปศึกษาต่อต่างประเทศทางตะวันตกเป็นเวลายาวนาน ทั้งสองพระองค์จึงได้ทรงเรียนรู้เกี่ยวกับระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยด้วยพระองค์เอง ในระบบดังกล่าวนี้เปิดโอกาสให้ประชาชนมีสิทธิ เสรีภาพและความเสมอภาคเป็นอย่างมาก ประสบการณ์ที่ได้ทรงพบเห็นมานี้ จึงมีอิทธิพลต่อแนวความคิดของพระองค์ในการใช้อำนาจปกครองประชาชนด้วย

ปัจจัยอีกประการหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อแนวการปกครองแบบพ่อปกครองลูก คือ อิทธิพลแนวความคิดตะวันตก และการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก แนวความคิดแบบตะวันตกเริ่มเข้ามา มีบทบาทในประเทศตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 แล้ว แต่อิทธิพลของอารยธรรมตะวันตกหลังไหลเข้ามาอย่างมากมายตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นไป เมื่อทรงทำสัญญาเปิดประเทศกับทางตะวันตก ในพ.ศ. 2398 นับแต่นั้นมาพวกพ่อค้า ข้าราชการ บาทหลวงตะวันตกได้เข้ามาทำธุรกิจในเมืองไทย และมีส่วนแพร่แนวความคิดของทางตะวันตก ซึ่งเน้นในหลักประชาธิปไตยที่ให้สิทธิแก่ปวงชน พระมหากษัตริย์จึงได้ยอมรับแนวความคิดดังกล่าวมาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงแนวทางการปกครองในเมืองไทยตามความเหมาะสม เช่น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงจัดให้มีการปฏิรูปการปกครองในเมืองไทย มีการยกฐานะประชาชน โดยการเลิกทาส ยกเลิกระบบการเกณฑ์ไพร่และขยายการศึกษาให้ทั่วถึง

บทสรุป

สภาพการปกครองในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1-3) ได้เปลี่ยนแปลงไปจากรูปแบบของอยุธยาไปบ้าง กล่าวคือในบรรดาหลักการปกครองทั้ง 3 แบบคือ หลักของผู้ทรงธรรม ได้รับความสำคัญเด่นที่สุด ส่วนหลักเทวราชาลดความสำคัญลงไป ส่วนหลักการพ่อปกครอง ลูกได้รับการฟื้นฟูขึ้นมา และจะเห็นได้ชัดเจนมากขึ้นนับตั้งแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นไป พระกรณียกิจที่แสดงให้เห็นถึงหลักธรรมราชาคือ กรณียพระมหากษัตริย์ทรงลดเวลาที่ไพร่จะต้องถูกเกณฑ์มาทำงานให้รัฐบาลน้อยลง และทรงพยายามควบคุมไม่ให้ขุนนางข่มเหงไพร่ ส่วนหลักเทวราชาที่ว่าเสื่อมไปก็เห็นได้จาก การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้ยกเลิกการยิงกระสุนใส่ดาราชฎาที่เงยหน้าขึ้นมองพระมหากษัตริย์เสีย แต่ให้องค์รักษ์ข้างอาวุธเฉย ๆ ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เลิกประเพณีนี้โดยเด็ดขาด และโปรดให้ราชฎาเข้าเฝ้าพระองค์ได้อย่างใกล้ชิด

ในสมัยรัชกาลที่ 4-7 ช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองในพ.ศ. 2475 หลักพ่อปกครองลูก และธรรมราชาปรากฏเด่นชัดออกมา ซึ่งมีเหตุผลหลายประการ เช่น ประสพการณ์ในขณะผนวชเป็นภิกษุของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงเห็นภัยจากเสนาบดีตระกูลขุนนาง และเครือญาติ อิทธิพลแนวความคิดแบบตะวันตกที่เน้นหลักประชาธิปไตยเป็นปัจจัยประการสุดท้ายที่ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงอุดมการณ์เกี่ยวกับการปกครองไป.

คำถามท้ายบท

1. ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1-3) มีสภาพการปกครองอย่างไร
2. หลักของผู้ทรงธรรม หลักเทวราช และหลักพ่อปกครองลูก หลักการปกครองทั้ง 3 แบบนี้ ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยอยุธยาอย่างไร
3. เหตุใดพระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4-7 จึงได้ใกล้ชิดกับราษฎรมากขึ้น จงอธิบายพร้อมยกตัวอย่างสนับสนุน

เชิงอรรถ

1. เก็บความจาก วิไลเลขา ถาวรธนสาร, “การปกครองของไทย”, *พื้นฐานวัฒนธรรมไทย*, (พระนคร : กิ่งจันทร์การพิมพ์, 2528), หน้า 181-90.